

Wakker, Peter P. (1980), "Toeval in het Schaakspel" (in Dutch), *Philidor Nieuws* (monthly chess magazine of chess club Philidor Leiden, Leiden, the Netherlands) 33 no. 6, 9-11.

Toeval in het schaakspel

Er zijn stellingen waarin je "alles" kunt uitrekenen, waarin je b.v. geforceerd mat in 3 kunt geven.

Waren wij mensen niet zo dom, dan konden we in iedere stelling "alles" bewust doorrekenen, het schaakspel zou voor ons geen geheimen meer hebben, en niet meer interessant zijn. (We zouden ons dan aan interessant dingen kunnen gaan wijden).

Iedere stelling is of gewonnen voor wit (wit kan geforceerd winnen), of gewonnen voor zwart, of remise (wit noch zwart kan geforceerd winnen. Wit en zwart kunnen beide geforceerd remise maken).

Wij kunnen echter niet alles berekenen, we moeten voortdurend "gokken", we ervaren toeval in het spel weten niet zeker of een stelling gewonnen remise of verloren is, oordelen, "gokken" erop dat een stelling wel gewonnen zal zijn.

In de objektieve kanstheorie wordt toeval als een eigenschap van de natuur beschouwd, volgens die opvatting is er in het schaakspel geen sprake van toeval, het is immers geheel vast bepaald of een stelling gewonnen, remise of verloren is.

In de subjektieve kanstheorie wordt toeval als een eigenschap van de menselijke geest beschouwd, of beter gezegd als een relatie, een "verbinding", tussen de menselijke geest en de natuur.

Toevalservaring ontstaat bij verschijnselen van de natuur, welke wij niet volledig begrijpen, waarover we in onzekerheid verkeren, maar waar we ons wel voor interesseren, waar we wel belang bij hebben. We zullen op deze tweede opvatting verder borduren.

We kennen aan iedere bewering (of gebeurtenis) een getalletje p toe, de kans op die bewering. Hoe groter p , hoe waarschijnlijker we de bewering achten. Men kan deze getallen concrete betekenis geven door zich eigenschappen voor te stellen. Zij p een getalletje, A is een bewering. We bekijken de weddenschap: als A juist blijkt te zijn krijgen we $(1-p)$ gulden, als A onjuist blijkt te zijn betalen we p gulden. Als we deze weddenschap eerlijk vinden (niet onvoordelig, niet voordelig), dan betekent dit precies dat we de kans op A gelijk van p achten. B.V. als we de kans, dat er leven op Mars is, $1/100$ achten, dan vinden we het een eerlijke weddenschap wanneer we $(1 - 1/100)$ gulden = 99 cent krijgen als er inderdaad geen leven op Mars blijkt te bestaan en we $1/100$ gulden (= 1 cent) moeten betalen als er wel leven op Mars blijkt te bestaan.

In het schaakspel ervaren wij meer schakeringen dan: een stelling is gewonnen, remise of verloren. We zeggen, met goede winstkansen, met enige winstkansen, gelijk spel, met remisekansen, enz. Men zou deze schakeringen met getalletjes aan kunnen geven, met getalletjes p_1 , p_2 en p_3 . Daarbij is p_1 onze kans dat de stelling gewonnen is (of, wat praktischer gericht, dat we 'm zullen winnen), p_2 onze kans op verlies, p_3 de kans op remise. Men wil wel van me aannemen, dat men p_1 , p_2 en p_3 niet kleiner dan 0 of groter dan 1 moet nemen, zodat $p_1 + p_2 + p_3 = 1$. Dus we hoeven alleen p_1 en p_2 te kiezen, dan is p_3 gelijk aan $1 - p_1 - p_2$. Een maat die aangeeft hoe gunstig 'n stelling is kan zijn $p_1 - p_2$, de winstkans minus de verlieskans.

Wanneer men de moeite wilde nemen een partij grondig te analyseren, precies z'n mening weer te geven, zou men na iedere zet p_1 , p_2 en p_3 kunnen kiezen en opschrijven.

In deze getalletjes komt van alles tot uitdrukking, bij een slechte zet zal de stelling ongunstiger worden en zal $p_1 - p_2$ dalen. Omgekeerd echter kan $p_1 - p_2$ dalen zonder dat men zetten wil veroordelen door een "meerkeuze" effect. We gaan daar nu niet verder op in. Ook kan men b.v. apart de kansen geven zoals men deze gedurende de partij schatte

en zoals men deze na de analyse schat, om aan te geven hoe de mening door het "nieuwe geleerde" beïnvloed is.

Of men geeft apart onder de partij z'n kansen aan dat de stelling objektief gewonnen is en de kans dat men de stelling zal gaan winnen. Uit de verschillen tussen deze getallen kan men de waarde van de psychologische factoren aflezen, enzovoort, enzovoort. Natuurlijk geven zulke getallen alleen de grootte van alle factoren aan, niet de aard.

Ik heb al wel eens geprobeerd dit bij een partij van mezelf te doen, maar het was me teveel moeite, zoiets kost -zeker voor een eerste keer- veel tijd. Misschien zal ik het later nog eens afmaken, publiceren misschien als het er interessant uitziet. Maar weer gauw terug naar de filosofie!

De dingen die we bewust zien zijn maar zeer beperkt. Ik geloof dat we grote hoeveelheden ervaringen en varianten in ons onderbewustzijn hebben, zaken welke niet in hun concrete vorm naar boven komen, maar welke ons wel "richten", welke ons allerlei gevoelens, intuïtie, doorgeven als zodanig naar boven komen. Het is natuurlijk zaak deze rijke bron van informatie te gebruiken, we moeten ons bewust zijn van de aanwezigheid ervan, het zo precies mogelijk ervaren en er zo goed mogelijk mee om springen.

Beoordelingen als "een pion meer", een "zwakke" pion, het "loperpaar", een "kansrijke aanval voor de pion" zijn geen zekere bewijzen dat een stelling goed is, maar vage, inexacte, intuïtieve verwijzingen naar (algemeen aanvaarde) ervaringsfeiten. Er zijn maar drie exacte oordelen; gewonnen want men kan mat afdwingen, verloren want men kan niet vermijden zelf mat te gaan, of remise.

Bijvoorbeeld, na 1 e4-e5 2, Dh5, g63, De5 + De7 4 Dh8 zal iedere normale schaken zeggen dat wit gewonnen staat. Maar is dat nou echt helemaal zeker voor u, lezer? Zou er niet een omwenteling in het schaakspel kunnen komen dat men andere "trucs", andere strategieën ontdekt, andere aanpakken? Dat men aan het zwarte spel in bovengenoemde variant de voorkeur gaat geven? Of dat men vindt dat zwart in zo'n stelling 't spel gesloten kan houden, afruil van stukken altijd kan blijven vermijden en zo altijd op zetherhaling (of, als men dat liever heeft, de 50-zettenregel) aan kan sturen en het dus remise is?

Toen ik een beginnende schaker was had ik veel moeite met beoordelingen al "met kansrijke aanval" of "met zwakke pion". B.v. het begrip "zwakke pion" Eerst dacht ik: gaat de pion nou verloren of niet? Gaat hij verloren dan is het geen zwakke pion, maar pionverlies, gaat hij niet verloren dan is er niets aan de hand, gewoon even de goede verdedigingszetten doen. Later las en begreep ik dat de pion niet verloren hoefde te gaan, maar dat de verdedigende stukken geremd en passief waren. Daar moet je dan dus van kunnen profiteren, je kunt ergens anders iets "versieren". Maar wat is dan de zwakke pion? Als je ergens anders iets kunt versieren waarom geven ze dat dan niet aan, dat je de zwakke pion wint of dat je ergens anders iets versiert, dat dat dan je voordeel is? En als je niet ergens anders iets kunt versieren, dan is er niets aan de hand, de zwakke pion heeft dan geen gevolgen, en is geen nadeel. Zo doorredenerend kun je natuurlijk zeggen: mat of geen mat is het enige criterium. Pas heel langzaam leerde ik (tot op zekere hoogte, moet ik toegeven) de techniek om van een zwakke pion te profiteren kunnen en in te zien dat het een vaag, algemeen aanvaard begrip is, waardoor je veel voorbeelden te zien gevoel voor krijgt, langzamerhand raak je overtuigd ga je erin geloven, de vele voorbeelden geven grotendeels onderbewuste gerichtheid. Een fraai voorbeeld van de vaagheid van dit begrip is ook het volgende.

Voor de 2e wereldoorlog vond men dat wit na 1. e4, c5, 2. Pf3, Pc6 3. d4, cxd4 4. Pf6, Pc5, d6 Le2, e5 gewoon goed stond, zwart had een achtergebleven pion op d6, zonder zichtbare compensatie. Iedereen was ervan overtuigd dat wit goed moest staan. Natuurlijk kon het "afmaken" in de praktijk problemen geven, omdat de stelling nog gecompliceerd genoeg is, maar zeker was dat e5 een inferieure zet was. Echter, Boleslavski begon dit te spelen en met succes, hij had nieuwe ideeën in de stelling gevonden, diepere strategieën, andere waarden en maakte dat 6..e5 nu als een te eerbiedigen, goede zet beschouwd wordt. Dat 6. .., e5 is één van de grote nieuwe ideeën in het schaakspel. U moet niet nalaten het prachtige weemcedige commentaar te lezen, dat Boleslavski op zijn geesteskind geeft in het boek "Scandinavisch bisch Sicilianisch" (althans in de eerste druk), zijn vergelijking met sterrenstelsels.

Ik hoop de lezer ervan overtuigd te hebben, dat het schaakspel een mooi voorbeeld geeft van "toeval" in een volledig gedetermineerde situatie. Misschien is er geen bezwaar tegen om elk toeval als zodanig te beschouwen, dat alles in ons leven geheel vastligt en bepaald is, maar dat het slechts onze onwetendheid is welke ons toevalservaring bezorgt.

Peter Wakker